

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh582>

Meryem Gürbüz, **Hârizmşahlar –Devlet Teşkilâtı, Ekonomi, Kültür-,**
Boğaziçi Yayınları, Nisan 2014, İstanbul, 336 Sayfa. ISBN: 978-975-451-
324-0.

İbrahim DUMAN*

Malûmdur ki, Ortaçağ Tarihi uzmanlık alanı, dünya genelinde her zaman çalışılması zor bir sahadır. Bu zorluk, o zamanı bize tanıtacak olan kaynakların birçok nedenle günümüze ulaşmaması ve bu sahada çalışacak olan bireylerin birçok kriteri –çalıştığı bölgeye göre değişen kaynak dil öğrenimi, elde bol malzeme olmadığı için yorum gücünü kullanma vb.- yerine getirememesidir.

Genel olarak bakıldığında, Ortaçağ Tarihi sahasında daha çok siyasî tarih çalışmalarının ön plânda olduğunu görürüz. Bunun nedeni hiç kuşkusuz ki, kaynakların çoğunun siyasî ve askerî bilgileri içermesinden kaynaklanmaktadır. Bu uzmanlık alanında bir devletin teşkilât yapısını, ekonomik ve kültür hayatını incelemek çok meşakkatli ve sabır gerektiren bir iştir. Bu durumu kolaylaştıran bir olgu vardır ki, o da çalışılacak olan devletin teşkilât yapısını, ekonomik ve kültür hayatını bizlere tanıtacak olan yazılı kaynakların ve tarihî malzemenin günümüze ulaşmasıdır. Tabi ki, bu yazılı kaynakların ve tarihî malzemenin iç ve dış tenkidini yapabilmek de ayrıca bir tecrübe ve uzmanlık gerektirir. Bu cümledendir ki, tanıtacağımız yayın olan Dr. Meryem Gürbüz’ün **Hârizmşahlar –Devlet Teşkilâtı, Ekonomi, Kültür-** adlı çalışması, Hârizmşâhlar’ın devlet teşkilâtı, ekonomi ve kültür hayatı hakkında yurt içinde ve yurt dışında fazla yayın olmaması sebebiyle önem kazanmaktadır. Nitekim yazar, Hârizmşâhlar devletinin iç ve dış yazışmalarını, devlet görevlilerinin atamalarını, görevlilerin yetkilerini, ülkenin iç teşkilât yapısını vb. bilgileri bize

* Doktora Öğrencisi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü.

aktaran Hârizmşâh devleti münşeât mecmûalarını ve az da olsa Hârizmşâh devleti sikkelerini araştırmasında kullanmıştır.

Gürbüz'ün yayınlanan çalışması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Kasım 2005 tarihinde kabul edilen doktora tezidir. Yazar, çalışmadaki bilgilerin büyük kısmını Hârizmşâhlar dönemi ana kaynakları olan Hârizmşâh devleti münşeât mecmûalarından temin etmiştir. Bu münşeât mecmûaları; Hârizmşâh Atsız ve Hârizmşâh İl-Arslan dönemlerinde Dîvân-ı İnşâ'nın başında bulunan Reşidüddîn Vatvât'ın kaleme aldığı **Ebkârü'l-efkâr fi'r-resâil ve'l-eş'âr**, **'Arâisü'l-havâtur ve nefâisü'n-nevâdir**, **'Umdetü'l-büleğâ ve 'uddetü'l-fusahâ, Münşeât-ı Reşidüddîn Vatvât** ile Sultan Alâeddin Tekiş'in münşisi olan Bahâeddin el-Bağdâdî'nin yazdığı **et-Te vessül ile't-teressül** adlı mecmûalardır. Ayrıca Selçuklu Sultanı Sencer'in münşisi olan Müntecibüddin Bedî' el-Cüveynî tarafından yazılan **'Atebetü'l-ketebe** adlı münşeât mecmûası da Hârizmşâhlar'ın ilk devirleri hakkında bilgi verdiği için önemlidir. Diğer yandan Sultan Celâeddin Hârizmşâh'ın Dîvân-ı İnşâ reisi olan Muhammed en-Nesevî'nin yazdığı **Sîret-i Celâeddin Mingburnî** adlı vekayinâme de araştırmanın ana kaynaklarından.

Yazar çalışmasında Hârizmşâhlar dönemi ana kaynaklarının yanında, Selçuklu dönemi ana kaynakları olan er-Ravendî'nin **Râhatü's-Südûr ve Âyetü's-Surûr**, Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün **Siyâsetnâme**, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin **Mir'atü'z-zamân fi târihi'l-a'yân**, el-Feth Bundârî'nin **Zübdetü'n-nusra ve Nuhbetü'l-usra**, Sadrüddin Ebu'l-Hasan Ali el-Hüseynî'nin **Ahbârü'd-Devleti's-Selcukiye**, İlhanlı vekâyinâmeleri olan Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin **Tarih-i Cihangüşâ**, Fazlullah Reşidüddîn'in **Câmiu't-Tevârih**'inden de yararlanmıştır. Genel vekâyinâme olarak da İbnü'l-Esîr'in **el-Kâmil fi't-Tarih** ile Gregory Ebu'l-Ferec İbnü'l-İbrî'nin **Abû'l-Farac Tarihi** adlı eserlerinden faydalanmıştır. Ayrıca yazar, dönem ile ilgili seyahatnâmeler, edebî eserler, meskûkât, kitâbe ve mimarî eserlerden de istifade etmiştir. Bunun yanında Gürbüz, yurt içi ve yurt dışından birçok tetkik esere de araştırmasında kullanmak üzere başvurmuştur. Yazar, bu hususta Heribert Horst'un **Die Staatsverwaltung Der Grosse lguqen Und Horazmsahs (1038-1231)** adlı çalışmasından çok yararlanmıştır. Bunun nedeni, herhalde Horst'un araştırmasında Hârizmşâhlar devlet teşkilâtını, ticarî faaliyetlerini, gündelik yaşamını vb. konuları çok fazla irdelemesi ve bu mevzûlar üzerinde pek fazla durmasıdır. Yine yazar Mehmet Altay Köymen'in **Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrine**

Ait Münşeât Mecmûaları, Atebetü'l-ketebe' nin Neşri Münasebetiyle ve Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II Selçuklu Devri Devlet Teşkilâtına Dair Yazılmış Bir Eser Münasebetiyle adlı araştırmalarından da faydalanmıştır. Hatta yazar, **Leningrad Münşeât Mecmûası**'nı Köymen'in araştırması üzerinden tetkik etmiştir. Gürbüz'ün, İbrahim Kafesoğlu'nun **Harezşâhlar Devleti Tarihi (485-618/1092-1221)** adlı çalışmasını da yoğun olarak göz önünde bulundurduğunu belirtmeliyiz.

Çalışma hakkında ön bilgileri verdikten sonra araştırmanın başlıklarının dizilişine ve içeriklerine göz atabiliriz. Gürbüz, çalışmasında, klasik olarak öncelikle içindekiler kısmını oturtmuştur. Bu kısımdan sonra yazar önsözde, araştırma sürecini kısaca anlatmış bu süreçte kendisine yardımcı olan kişilere teşekkür etmiştir. Kısaltmalar sayfasından sonra araştırmanın kaynaklarını detaylı olarak okuyucular ile paylaşmıştır. Yazar, giriş bölümünde eserin konusu Hârizmşâhlar dönemi devlet teşkilâtı, ekonomi ve kültür olduğu için Hârizmşâhlar'ın atası Anuştegin Garceî'den başlayarak son Hârizmşâh hükümdarı Celâleddin'e kadar bütün Hârizmşâh siyasi tarihini anlatmayı uygun görmüştür. Böylece konuya başlangıç yapan Gürbüz, araştırmasını üç bölüm üzerine kurmuştur.

Hârizmşâhlar'da devlet teşkilâtı adlı birinci bölümde yazar, okuyucularına devletin yapısı ve karakteri, hâkimiyet anlayışı, tahta verâset usûlü ve hükümdar konu başlıkları içerisinde bilgiler vermektedir. Yazar hükümdar konu başlığını daha da açarak hükümdarın özellikleri, hükümdarın görev ve yetkileri, hükümdarın alâmetleri alt başlıklarında konuya devam etmektedir. Müellif hükümdarın alâmetlerini de ayrıntılı olarak ele almış bu hususta unvân ve lâkaplar, hutbe, sikke, saray ve otağ, taht ve tâc, bayrak ve sancak, nevbet, çetr, tırâz, tevkî', tuğra, gâşiye, kılıç ve yüzük alt konularını kaynaklarda var olan örneklerle okuyucuya sunmaya çalışmıştır. Dîvân teşkilâtı konu başlığında ise yazar, dîvân-ı a'lâ, dîvân-ı hâss, dîvân-ı inşâ, dîvân-ı istîfâ-yı memâlik, dîvân-ı işrâf-ı memâlik ve dîvân-ı arz kurumları hakkında okuyucuya bilgiler vermektedir. Saray teşkilâtı konu başlığını ise yazar, Hârizmşâhlar'da saray ve saray âdetleri ile saray görevlileri olmak üzere iki alt başlık altında incelemiştir. Saray görevlileri alt başlığını da açan müellif, hâcib, vekîl-i der, üstâduddâr, silahdâr, emîr-i âhûr, emîr-i alem, çetrdâr, taştâr, emîr-i şikâr, câmedâr, kıssadâr, devâtdâr, çaşnigîr, şarâbdâr, tabîp, müneccim, mihter-i mihterân, nedîm ve havâss ile müstahdemler hakkında malûmatlar vermektedir. Ordu teşkilâtı konu başlığını da dört alt başlığa ayıran Gürbüz, ordunun yapısı

ve karakteri alt başlığını hâssa ordusu, Hârizmşâhlar ordusunda Kanglı-Kıpçaklar, hanedan mensupları ve devlet adamlarının emrindeki kuvvetler, tâbî hükümdarların kuvvetleri, Türkmenler, haşer ve ordu mevcudu askerî hiyerarşi alt başlığını ise rütbelere başlığı dahilinde emîr-i emîrân, han, melik, emîr, pehlivân ve çavuş alt konu başlıklarında tetkik etmiştir. Üçüncü alt başlık teçhizat kısmında ise yazar, Hârizmşâh ordusu tarafından kullanılan silâh, hayvan ve muhtelif aletleri konu edinmiştir. Dördüncü alt başlık taarruz ve savunmada da Hârizmşâh ordusunun düşman karşısında uyguladığı taarruz ve savunma taktikleri hem geleneksel Türk, İran, Moğol savaş yöntemleri altında hem de Hârizmşâhlar'ın kendi ürettikleri metodlar dahilinde okuyucuya anlatılmıştır. Başka bir konu başlığı olan eyalet teşkilâtında da yazar, iktâ sistemi, eyalet divânları, vali, eyalet veziri, şehzâde veziri, atabeg, reis, şahne, âmil, mutasarrıf, amîd ve muhtesib hakkında bize bilgi vermiştir. Adliye teşkilâtında ise Hârizmşâhlar'da kadılıkudât ve kadılar ile ordu kadısı işlenmiştir.

Hârizmşâhlar'da ekonomik hayat adlı ikinci bölümde ise Gürbüz, devletin ekonomik yapısı ve karakteri konu başlığı altında Hârizmşâhlar'da tarım ve hayvancılık, ticaret, vergiler, ganimetler ve ödemeler konularını açıklamaya çalışmıştır.

Hârizmşâhlar'da kültürel hayat adlı üçüncü bölümde ise müellif, Hârizmşâh toplumunun yapısı ve karakteri, Hârizmşâhlar'da ilim ve sanat hayatı, Hârizm Türkçesi ve Hârizmşâhlar'da imâr faaliyetleri konularına ışık tutmaya gayret etmiştir.

Gürbüz, çalışma içerisinde, özellikle Hârizmşâh devlet teşkilâtının bazı kademelerinin kaynaklarda çok az veya hiç geçmediğini belirtmiştir. Bu durumlarda yazar, Hârizmşâhlar'ın Selçuklu kültürel mirasını devam ettiren bir devlet olduğunu ileri sürerek Selçuklular'da var olan müesseselerin büyük kısmının Hârizmşâhlar'da da yaşayabileceğini yazmışsa da yine de kesin hükümler vermemeyi uygun bulmuştur.

Müellif araştırmasını sonuç kısmı, eserde kullanılan kaynakların sıralandığı bibliyografya, çalışmada istifade edilen yazma eserlerin önemli kısımları, Hârizmşâh sikkeleri, minyatürleri ve fotoğrafları ihtiva eden ekler bölümü ile geniş biçimde hazırlanmış karma indeks ile sonlandırmıştır.

Nihayetinde ise Gürbüz'ün çalışmasının, konu ile ilgilenen herkesin istifade edebileceği bir yayın olduğunun altını çizmek istiyor ve araştırmacılar için fayda sağlayacağını düşünüyoruz.